Людмила Посохова

Речі та час ректора Харківського колегіуму Лаврентія Кордета

Сучасний дослідник легко знайде біографічну інформацію про ректорів Києво-Могилянської академії, Харківського, Чернігівського та Переяславського колегіумів у енциклопедичних виданнях[1], однак спеціальних розвідок, їм присвячених, небагато[2], а в тих, де йдеться про осіб, що згодом стали архиєреями, характеристиці викладацької кар'єри взагалі приділено зазвичай лише по декілька рядків[3]. Ще більшою мірою це стосується генеалогічних і просопографічних студій про пересічних українських інтелектуалів XVIII ст., що викладали по колегіумах. Певним поясненням може служити скупість джерел особового походження та брак власних творів цих людей, але причина не тільки в цьому. Вітчизняним дослідженням з історії освіти, культури, педагогіки та педагогічної думки (останнім найбільше) притаманне довільне застосування оціночних штампів стосовно ректорів/професорів/викладачів ко-

---

[1] Див., наприклад: *Києво-Могилянська академія в іменах, XVII–XVIII ст.* Енциклопедичне видання. К., 2001.

[2] Яременко М. В. *«Матеріальний світ» ректора академії середини XVIII ст. (на прикладі архімандрита Сильвестра Ляскоронського)* // Національний університет «Києво-Могилянська академія»: Наукові записки. Т. 35: Київська Академія. К., 2004; Посохова Л. Ю. *Доля українського інтелектуала: Андрій Прокопович (1757–1826)* // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер.: Історія. 2008. Вип. 14.

[3] Пор.: Войтков А. Н. *Иов Базилевич, епископ Переяславский, и участие его в церковно-политической жизни Польской Украйны (1771–1776)* // Труды Киевской Духовной Академии. 1903, № 6. С. 323–325.

легіумів. Критерії більшості таких характеристик непевні, і ґрунтуються вони зазвичай лише на окремих біографічних фактах. Особливо «не пощастило» колегам Григорія Сковороди по Переяславському та Харківському навчальних закладах, бо за масштаб для їх оцінювання до сьогодні служить постать Сковороди: в тіні цієї непересічної особистості решта постає як «полуученые», «тупі схоласти» тощо[4]. Для прикладу, Ольга Водолажченко свого часу писала:

> Нема нічого дивного в тому, що така людина, як славетний український філософ Григорій Сковорода, не міг довго залишатись вчителем колегіуму при таких умовах життя й серед тих людей, що там панували[5].

На такі пасажі, характерні для праць істориків 1920-х рр., натрапляємо й у більшості розвідок радянської доби[6]. Так, серед «гонителів» Сковороди Анастасія Ніженець згадує викладача риторики Михайла Шванського[7], хоч дослідники XIX ст. називали його одним із найталановитіших представників Харківського колегіуму, а Володимир Микитась уже не так давно, і то без жодної арґументації, зарахував до когорти «переслідувачів» Сковороди ректора цього ж колегіуму Йова Базилевича[8]. На оцінки такого роду натрапляємо і в сучасних працях, а паралельно бачимо нестримну глорифікацію, у світлі якої усі без винятку вчителі постають «блискучими науковцями» та «видатними педагогами», що не менш, ніж колишнє очорнення, шкодить розумінню викладацької спільноти у цілому та окремих викладачів зокрема.

---

[4] Мазуркевич О. Р. *Література як засіб виховання в учительській діяльності і творчій спадщині Г. С. Сковороди // Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди.* Збірник статей. К., 1972. С. 123.

[5] Водолажченко О. *З історії Харківського колегіуму в XVIII віці* // Наукові записки науково-дослідної кафедри історії української культури. Харків, 1927. № 6. С. 122.

[6] Пор., наприклад, серед статей збірки «*Педагогічні ідеї Г. С. Сковороди*»: Пуха І. В. *Деякі питання теорії навчання в спадщині Г. С. Сковороди // Педагогічні ідеї Г.С. Сковороди.* К., 1972. С. 109.

[7] Ніженець А. М. *На зламі двох світів. Розвідка про Г. С. Сковороду і Харківський колегіум.* Харків, 1970. С. 112–116.

[8] Микитась В. *Давньоукраїнські студенти і професори.* К., 1994. С. 139.

Свого часу Микола Шлемкевич виокремив чотири типи людей, які жили у XVIII ст. — «при смертному ложі великої епохи»[9]. Перший тип Шлемкевич назвав «старосвітськими поміщиками», зануреними у провінційність, другий — «сковородянською людиною» (не бажаючи пристосовуватись до російської імперської дійсності, вона бачить своє щастя у духовному самовдосконаленні), третій — це «гоголівська людина», інтеґрована у політичне життя Російської імперії, врешті четвертий тип — це «значно змодифікований ранньопросвітницькою ідеологією і соціально-політичними обставинами тип сильної, гордої, дещо свавільної української людини барокової доби», яку вирізняє схиляння перед розумом та його найвищим втіленням — наукою й таким моральним ідеалом, як вільний дух[10]. Розвиваючи міркування Шлемкевича, Ярослава Стратій зауважила, що існували ще й «українські інтелектуали» — вихідці зі старшинського середовища й духівництва, які або з примусу, або й за власним вибором включалися у життя імперії, і власне вони започаткували формування «гоголівської людини»[11].

У цій розвідці мова піде про одного з таких людей — ректора Харківського колегіуму Лаврентія Кордета (1720–1781), чий «стиль життя» буде проаналізовано. Скупі відомості про Кордета, представлені у довідниках[12], на питання такого змісту відповіді не дадуть, проте авторці цих рядків удалося розшукати декілька джерел, які допоможуть «олюднити» буття цього професора, його смаки, коло читання, уподобання, набір речей, що його оточували. Важливо нагадати, що Кордет викладав у Харківському колегіумі впродовж 1750–1770-х рр., тобто в період суттєвих змін моделі православного колегіуму, коли посилилися внутрішні суперечності між її формою та змістом, а водночас окреслилися розбіжності між коле-

---

[9] Шлемкевич М. *Загублена українська людина: життя і мислі.* К., 1992. С. 17–21 (перевидання праці 1956 р.).

[10] Там само, с. 23.

[11] Стратій Я. М. *Філософське підґрунтя української духовності // Історія української культури.* Т. 3: *Українська культура другої половини XVII — XVIII століть.* К., 2003. С. 102–103.

[12] *Лаврентий (Кордет)* // Русский биографический словарь. Т. 10 (Лабзина–Ляшенко). СПб., 1914. С. 19–20; Хижняк З. І., Усікова А. О. *Кордет, чернече імя Лаврентій // Києво-Могилянська академія в іменах.* С. 283.

гіумами й новими навчальними інституціями Російської імперії[13]. Отож іще одним завданням статті є співвіднесення ознак ректорського «стилю життя» із викликами часу, що постали перед православними колегіумами та їх професорами.

Ключове у даному випадку поняття «стиль життя» історики сьогодні застосовують для характеристики особливостей поведінки індивіда чи соціальних груп. За методологічну основу мого дослідження послужила теорія «стилів життя» Мартіна Дінґеса, що спирається на соціологічне поняття «стиль поведінки» та позиціонується як частина «культурної історії повсякдення», являючи собою структуровані в часі та просторі поведінкові моделі, що залежать від ресурсів (матеріальних та культурних), від типу родини й господарства, а також від ціннісних орієнтирів[14]. На думку Дінґеса, індивіди можуть цілеспрямовано культивувати певний «стиль життя», аби замаркувати власну соціальну належність та ідентичність. Почасти це перегукується із концептом габітусу П'єра Бурдьє: оскільки «стилі життя», на думку Бурдьє, є похідними від габітусів, вони становлять цілісну сукупність характерних пріоритетів, бо, відтворюючи логіку кожного із символічних підпросторів (меблі, одяг, мова чи тілесна екзистенція), відбивають одну й ту саму інтенцію[15].

За джерела реконструкції «стилю життя» Лаврентія Кордета слугуватимуть, по-перше, його епістолярна спадщина (почасти її опублікували аматори-краєзнавці у місцевих періодичних виданнях XIX ст., почасти вона збереглася у рукописах), а по-друге, два «реєстри» книг та особистих речей, що були складені відповідно 1776 р. та по смерті ректора[16] (обидва документи знайдено автор-

---

[13] Про модель православного колегіуму див.: Посохова Л. Ю. *На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України наприкінці XVII — на початку XIX ст.* Харків, 2011.

[14] Дингес М. *Историческая антропология и социальная история: через теорию «стиля жизни» к «культурной истории повседневности»* // Одиссей. Человек в истории. М., 2000. С.106, 108, 113.

[15] Бурдье П. *Различение: социальная критика суждения (фрагменты)* / Пер. с фр. О. И. Кирчик // Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики. Москва, 2004. С. 542.

[16] Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури НАН України [далі — ВР ІЛ]. Ф. 20, спр. 13, арк. 230–298 зв.; Российский государственный исторический архив (г. Санкт-Петербург) [далі — РГИА]. Ф. 796, оп. 67, д. 572, л. 1–14 об. Далі у статті посилання на «Реєстри» робиться за цими джерелами.

кою цієї статті). Другий документ за складом несуттєво відрізняється від першого[17], проте він набагато ретельніший, зокрема тут докладно описано книжки та особисті речі, про які у першому списку згадується лише одним-двома словами. Оскільки ж «нових» речей у другому переліку небагато, обидва реєстри можна розглядати як унікальне джерело, що зафіксувало не вибірку, а «моментальний зріз» усього особистого майна Кордета.

Цей перелік, з одного боку, відображає індивідуальний «стиль життя», а з другого — містить певний «набір» речей, уживаних представниками єпархіальної верхівки, викладацькою спільнотою колегіумів та, врешті, інтелектуалами другої половини XVIII ст. Мій аналіз цього «набору» перегукуватиметься зі спостереженнями Максима Яременка, який вважає, що «плоди освіченості» в ранньомодерні часи безпосередньо чи опосередковано впливали не лише на стан думок, а й на інші, «прозаїчніші», речі, як-от зовнішній вигляд чи побутові звички[18].

Життєвий шлях Лаврентія Кордета[19]

Лаврентій Кордет (світське ім'я невідоме) походив із козацької родини Слобідської України. Хоч нерідко можемо натрапити на твердження, ніби козацькі сини були серед викладачів усіх колегіумів, проте джерела свідчать, що у Харківському колегіумі таких було тільки двоє, а в решті колегіумів — п'ятеро, тобто більшість учителів таки походило з духовенства[20]. Навчався Кордет у Києво-Моги-

---

[17] Його уклали по смерті Кордета у зв'язку з потребою відшкодування монастирських грошей з майна покійного.

[18] Це твердження Яременко ілюструє на прикладі прилучення церковної еліти Київської митрополії до вживання чаю, кави та вина у XVIII ст: Яременко М. *Насолоди освічених в Україні XVIII століття (про культуру вживання церковною елітою чаю, кави та вина)* // Київська Академія [далі — КА]. 2012. Вип. 10. С. 117–184.

[19] Висновок про типовість/нетиповість щаблів його біографії спиратиметься на її порівняння із узагальненим портретом викладача православного колегіуму XVIII — початку XIX ст., в основу якого ліг аналіз даних про 255 викладачів Чернігівського, Харківського та Переяславського колегіумів. Див.: Посохова Л. Ю. *На перехресті культур, традицій, епох: православні колегіуми України.* С. 233–252.

[20] Там само, с. 381 (таблиці 4, 5).

лянській академії попри те, що потенційно міг би стати й спудеєм Харківського колегіуму, адже у 1727 р. тут до класів граматики, поетики й риторики додали клас філософії, а в 1729 р. — богослов'я[21]. Прямо зі студентської лави Кордета направили до Харківського колегіуму викладати поетику й риторику, і власне тут він прийняв чернечий постриг. Така практика була розповсюдженою, принаймні 72 % учителів починали учительську кар'єру відразу по завершенні навчання[22]. Оскільки в Харкові значно раніше, ніж у Чернігові та Переяславі, з'явилися вищі класи, «своїх» вихованців серед викладачів було значно більше, ніж тих, хто студіював у Києво-Могилянській академії[23].

Часто твердять, ніби викладачі колегіумів мали обов'язково приймати духовний сан священика або ченця[24]. Насправді ж біографії свідчать про інше: кількість учителів-монахів, яка у початковий період існування колегіумів справді сягала 100 %, упродовж другої половини XVIII ст. поступово зменшилася з 41 до 22 % від загального числа, кількість білого духовенства зросла з 22 % до 25 %, а кількість світських осіб збільшилася з 36 % до 53 %. Відтак, станом на початок XIX ст. монахи-викладачі становили 18 %, біле духовенство — 20 %, а світські викладачі — 61 % від загальної чисельності наставників. Схожі тенденції охопили й Києво-Могилянську академію, що дослідники пояснюють уведенням монастирських штатів, закриттям низки монастирів, а також загальним послабленням впливу «малоросійського» чернецтва[25].

У 1760 р. Лаврентія Кордета було поставлено ігуменом Озерянської Богородицької пустині, яка належала до володінь Харківського колегіуму, а водночас він продовжував викладати курс філософії й виконував обов'язки префекта. Проте 1765 р., отримавши сан настоятеля Білгородського Миколаївського монастиря (з 1767 р. Святогірського Успенського), він залишив колегіум. Такі призначення були вельми розповсюдженими у кар'єрах викладачів: 19 %

---

[21] Там само, с. 131–132, 155.

[22] Там само, с. 382 (таблиці 6, 7).

[23] Там само, с. 383 (таблиця 8).

[24] Ніженець А. М. *На зламі двох світів*. С. 99.

[25] Знаменский П. *Духовные школы в России до реформы 1808 года*. Казань, 1881. С. 698, 701; Серебренников В. *Киевская академия с половины XVIII века до преобразования ее в 1819 году*. К., 1897. С. 65–66.

з-поміж них стали настоятелями монастирів в українських єпархіях, 13 % — у великоросійських[26]. Проте за декілька років у долі Кордета сталася нетипова зміна, принаймні іншого такого прикладу мені знайти не вдалося. Мова про те, що 1770 р. Синод задовольнив клопотання білгородського єпископа Самуїла Миславського про повернення Лаврентія Кордета до Харківського колегіуму, призначення його ректором та архимандритом Харківського Покровського Училищного монастиря. На ректорській посаді він перебував до жовтня 1775 р., після чого був переведений настоятелем Курського Знаменського монастиря, де й завершив свій життєвий шлях у 1781 році.

У клопотанні про повернення Кордета Самуїл Миславський писав, що після вивчення кандидатур на ректорство він зрозумів:

> ...заступать это место из всех его епархии учительных настоятелей никто лучше и справедливее не может, Лаврентий же достоин того звания и по летам, и по честному своему состоянию, а паче по отличным своим дарованиям и способности к обучению богословия и к сказыванию проповедей с пользою и удовольствием слышащих[27].

Своєю чергою, Григорій Сковорода у листі до Йова Базилевича, характеризуючи Лаврентія Кордета, зауважив: «О философских его суптильностях, даже до четвертого неба проницающих, нѣт чего уже и говорить»[28]. Відомо, що Сковорода й Кордет приятелювали все життя, а стежки мандрівок філософа Слобожанщиною не випадково й неодноразово вели до тих місць, де перебував о. Лаврентій.

Зі сказаного випливає, що Лаврентій Кордет вирізнявся своїми талантами та чеснотами і серед колег-викладачів, і серед решти монастирських настоятелів, де було чимало колишніх професорів. Але який тип «стилю життя» й поведінки він уособлював? Чи він був аскетичним ченцем, усамітненим та заглибленим у власні думки, чи пишномовним проповідником, чи ще кимось іншим? Ці питання ми спробуємо розглянути далі.

---

[26] Посохова Л. Ю. *На перехресті культур, традицій, епох.* С. 384–385 (таблиці 11, 12).

[27] *Лаврентий (Кордет)* // Русский биографический словарь. Т. 10. С. 19.

[28] Сковорода Г. С. *Лист до Іова Базилевича, 18 квітня 1765 р.* // Сковорода Г. С. *Повне зібрання творів.* Т. 2. К., 1973. С. 391.

В оточенні книжок: тематичні пріоритети бібліотеки Кордета

Половину згадуваного вище реєстру особистих речей Лаврентія Кордета займає опис книжок. Це й не дивно, коли взяти до уваги, що збирання книжок у XVII–XVIII ст. являло собою своєрідний «маркер» належності до спільноти професорів Києво-Могилянської академії та вищого духовенства[29]. За приклад можна згадати знану бібліотеку Стефана Яворського[30], передану до Харківського колегіуму незадовго перед тим, як тут почав викладати Кордет. Показна бібліотека, що нараховувала понад 200 книг і брошур, належала харківському ректорові Платону Малиновському (згодом він стане московським архиєпископом)[31]. В описі книгозбірні чернігівського єпископа Кирила Ляшевецького значилося 380 позицій[32]; архимандрит Йоакинф Карпинський, харківський префект, пізніше очільник кількох семінарій, мав у своєму зібранні 191 книжку[33]. Чималі бібліотеки були й у декого з козацької старшини — приміром, у Якова Марковича[34]. Книгозбірня Лаврентія Кордета за обсягом не поступалася згаданим бібліотекам: в обох реєстрах описано відповідно 215 та 243 книжки.

Окрім цілеспрямованого інтересу до книжок, це зібрання засвідчує відповідний соціальний статус та наявність чималих матеріальних ресурсів власника, а крім того, воно опосередковано «проговорюється» про його уподобання та пріоритети, які тою чи іншою мірою впливали на репертуар бібліотеки[35]. Почнімо з тих книжок, які,

---

[29] Див., наприклад, читацькі інтереси «печерських могилянців»: Кагамлик С. *Інтелектуальне середовище могилянців у Києво-Печерській лаврі (XVIII ст.)* // КА. 2006. Вип. 2–3. С. 186–188.

[30] Маслов С. И. *Библиотека Стефана Яворского*. К., 1914.

[31] Описание документов и дел, хранящихся в архиве Святейшего Правительствующего Синода [далі — ОДД]. СПб., 1912. Т. 34 (1754 г.). Стб. 611–620.

[32] Там само. СПб., 1903. Т. 11 (1731). Стб. 697–711.

[33] Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721–1795). Т. 4. К., 1907. С. 285–291.

[34] Маркович, який декілька разів робив облік своєї бібліотеки, 1725 р. нарахував у ній 345 книг: Маркович Я. А. *Дневник генерального подскарбия Якова Марковича (1717–1767 гг.)* / Под ред. Ал. Лазаревского. К, 1893. Ч. 1 (1717–1725 гг.). С. 210.

[35] Можливі методи реконструкції кола читання київських професорів продемонструвала Наталя Яковенко, аналізуючи примітки на берегах книг Йоани-

звісно ж, мусили бути у професорській бібліотеці як неодмінний супровід життя духовних осіб, — Біблії та Євангелія: у Кордета їх виявилося на диво мало — всього три[36]. Натомість із реєстру бачимо, що набагато пріоритетнішим для власника було учителювання. Видається також, що Кордет поетапно підбирав навчальну літературу з тих дисциплін, які викладав, та раз за разом додавав чергові «блоки» посібників із переходом до викладання нових курсів. Як і в решті тогочасних книгозбірень, тут бачимо твори античних класиків, утім нечисленні, причому до «типового» набору (Овідій, Цицерон) додано твори, що їх не часто зустрінеш у бібліотеках XVIII ст., наприклад, російський переклад Лукіанових «*Разговоров между мертвыми*»[37].

Порівнюючи книгозбірню Кордета з бібліотеками його сучасників, приміром щойно згаданого чернігівського єпископа Кирила Ляшевецького, можна констатувати, що характерною рисою професорських зацікавлень був енциклопедизм, суголосний інтелектуальній моді XVIII ст. У Кордета це: медичні довідники з описом хвороб та засобів їх запобіганню[38], у тому числі про лікувальне зілля[39]; узагальнювальні праці з астрології та економіки[40]; окремі статті з енциклопедії Дідро — д'Аламбера тощо. Набагато більше

кія Ґалятовського у доповіді «Коло читання київських професорів другої половини XVII ст.: можливі шляхи реконструкції», що була виголошена на науковому семінарі «Проблеми освіти й освіченості в ранньомодерній Україні» (Київ, січень 2012 р.) .

[36] РГИА. Ф. 796, оп. 67, д. 572, л. 3.

[37] [Лукиан]. *Разговоры между мертвыми, выбранные из Лукиана Самосатскаго и с латинскаго языка переведенные.* [М.], 1773.

[38] [Шварц Б.]. *Краткое описание мороваго поветрия и средств от онаго предохраняющих с прибавлением о концентрированном уксусном спирте, сочиненное г. медицины доктором и ординарным гданским физиком Вениамином Шварцом, переведенное с немецкаго на российской язык.* [М.]; [Свитен Г.] *Краткое описание болезней, которыя весьма часто приключаются в армиях, купно с правилами, как оныя врачевать должно, сочиненное г. Фан Свитеном, а на российской язык переведенное медицины доктором Мартыном Тереховским.* СПб., 1778.

[39] [Эйзен Й.]. *Искусство всякия поваренныя травы и коренья сушить и в картузы вязать; для показания чрез то нового питательнаго средства, сообщенное Иоганном Жоржом Ейзеном, тормским пастором в Лифляндии и переведенное на российский язык с немецкаго.* СПб., 1778.

[40] У бібліотеці Кордета було декілька томів «Трудов Вольного Экономического общества», а також декілька праць з економіки латиною.

натомість у зібранні книжок, що вказують на захоплення власника географією та історією. Більшість з-поміж понад 70 позицій історико-географічного змісту — це твори, що їх використовували для навчальних потреб. Щодо популярних тогочасних посібників із географії, то Кордету належали такі: «*Всеобщая география*» Бернарда Варенія[41] — перший систематичний курс географії, який вважають за один із найкращих творів того часу[42]; праця Бюшінґа, на яку спиралися викладачі Московського університету[43]; «*Земноводнаго круга краткое описание*» Йогана Гюбнера, що лише за життя автора була перевидана 36 разів та перекладена всіма європейськими мовами (до речі, у ній був розділ «Про землю козаків»)[44]; кілька географічних атласів, наприклад Вінсгейма[45], та ін.

Разом із тим «географічні інтереси» Кордета не обмежувалися посібниками, на що вказує присутність у його книгозбірні спеціальних праць (пор.: «*Топография Оренбургская*»[46], «*Описание Константинополя*»[47], «*Описание земель Северной Америки*»[48], описи Китайського і Каспійського морів), а також популярних у XVIII ст.

---

[41] Варениус Б. *Географиа генералная: Небесныи и земноводныи круги купно с их своиствы и деиствы, в трех книгах описующая* / Преведена с латинского языка на российский и напечатана в Москве повелением Царскаго Пресветлаго Величества. [М.], 1718.

[42] Лукичева Э. В. *Федор Поликарпов — переводчик «Географии генеральной» Бернарда Варения // XVIII век*. Сборник 9: *Проблемы литературного развития России в первой трети XVIII века*. Ленинград, 1974. С. 289–290.

[43] Есаков В. А. *География в Московском университете: очерки организации, преподавания, развития географической мысли (до 1917 г.)*. М., 1983. С. 7.

[44] Лебедев Д. М. *География в России петровского времени*. М.; Л., 1950. С. 342, 343.

[45] Винсгейм Х. *Атлас сочиненный к пользе и употреблению юношества и всех читателей Ведомостей и исторических книг*. СПб., 1737.

[46] [Рычков П. И.]. *Топография оренбургская, то есть Обстоятельное описание Оренбургской губернии, сочиненное коллежским советником и Императорской Академии наук корреспондентом Петром Рычковым*. СПб., 1762.

[47] *Описание Константинополя и Дарданелл* / Переведено с немецкаго языка московским мещанином [Христофором Добросердовым]. [М.], 1772.

[48] *Описание земель Северной Америки и тамошних природных жителей* / Переведено с немецкаго на российской язык А. Р[азумовым]. СПб., 1765.

книжок «путівникового» жанру, як для прикладу, «*Дорожная география*» Жан-Жака Експії[49].

На окрему увагу заслуговує література історичного змісту. У бібліотеці Кордета її, як і у випадку з географією, представлено кількома книжками посібникового характеру, що відіграли неабияку роль у становленні історії як самостійної дисципліни, як-от: переклад з німецької праці Самуеля Пуфендорфа «*Введение в историю*»[50] (про значення цієї книжки як першого посібника зі всесвітньої історії, уживаного в Російській імперії, написано чимало[51], проте досі її не фіксували у бібліотеках викладачів нестоличних навчальних закладів); праця Гілмара Кураса (Hilmar Curas) «*Введение в генеральную историю*»[52]; латинськомовні й перекладені російською роботи Фрейєра, Буддея, Боссюе, Лакроца та ін. Разом з тим, окрім творів навчального спрямування, у книжковому зібранні Кордета бачимо й таку історичну літературу, яка опосередковано показує персональні преференції ректора, що сягали не тільки зрозумілого для людини його статусу інтересу до церковної історії (наприклад, засвідченого книжкою «*Annales Ecclesiastici*» Баронія) чи минулого Російської імперії (пор. такі позиції, як: «*Древняя российская вивлиофика*»[53] Миколая Новікова, «*Сибирская история*»[54] Йога-

---

[49] Экспийи Ж. Ж. *Дорожная география, содержащая описание о всех в свете государствах, о их качестве, климате, нравах или обычаях, их жителях, столичных городах, расстоянии их от Парижа, и о ведущих к сему городу дорогах как морем, так и сухим путем* / Переведена с французскаго языка. [М], 1765.

[50] Пуфендорф С. *Введение в историю знатнейших европейских государств с примечаниями и политическими разсуждениями* / Переведена с нем. Б. Волковым. СПб., 1767.

[51] Див.: Пекарский П. *Наука и литература в России при Петре Великом*. Т. 1. СПб., 1862. С. 324–326; Малышева Н. И. *Политико-правовое наследие Самуила Пуфендорфа* // Известия высших учебных заведений: Правоведение. 1999, № 1. С. 126–127.

[52] Курас Г. *Введение в генеральную историю* / На рос. язык переведено канцелярии Академии наук секретарем С. Волчковым. СПб., 1747.

[53] Новиков Н. И. *Древняя российская вивлиофика, или Собрание разных древних сочинений, яко то: российския посольства в другия государства, редкия грамоты, описания свадебных обрядов и других исторических и географических достопамятностей, и многия сочинения древних российских стихотворцев*. СПб., 1773–1775.

[54] [Фишер И. Э.]. *Сибирская история с самаго открытия Сибири до завоевания сей земли российским оружием, сочиненная на немецком языке и в Собрании Ака-*

на Фішера та «*Летопись о многих мятежах и о разорении Московскаго государства*»[55] Михаїла Щербатова), але й історії європейських держав, а також близьких і далеких країн Сходу, ба навіть Америки. Пор., відповідно, такі позиції: «*История датская*»[56]; «*История о переменах, произходивших в Швеции*»[57]; книжки з історії Польщі, Японії і Туреччини; хроніка «*Родословная история о татарах*»[58]; «*История о покорении Мексики*»[59] Рібаденейри та ін.

У підсумку, як бачимо, Лаврентій Кордет, знайомлячи студентів класу риторики з історією та географією, міг спиратися чи не найпоказнішу як на ті часи бібліотеку історико-географічної спрямованості. Показово, що Кирилові Ляшевецькому належало чимало тих самих посібників та книжок, як і Кордету[60], а відтак, збіги в репертуарі засвідчують, що елементом професорсько-

---

демическом читанная членом Санкт-Петербургской Академии наук и профессором древностей и истории, также членом Историческаго Геттингенскаго собрания Иоганном Ебергардом Фишером. СПб., 1774.

[55] Щербатов М. М. *Летопись о многих мятежах и о разорении Московскаго государства от внутренних и внешних неприятелей и от прочих тогдашних времен многих случаев, по преставлении царя Ивана Васильевича; а паче о межгосударствовании по кончине царя Феодора Иоанновича, и о учиненном исправлении книг в царствовании благовернаго государя царя Алексея Михайловича в 7163/1655 году*. СПб., 1771.

[56] [Ґолберг]. *История датская, сочиненная г. Голбергом, которую сократил и приписал к ней свои примечания артиллерии капитан Яков Козельской*. СПб., 1765–1766.

[57] [Верто д'Обеф Р.]. *История о переменах, произходивших в Швеции в разсуждении веры и правления, сочиненная аббатом Вертотом, Королевской Французской Академии надписей и словесных наук членом, а с французскаго языка на российской переведенная артиллерии капитаном Яковом Козельским*. СПб., 1764–1765.

[58] [Абу-аль-Гази]. *Родословная история о татарах, переведенная на французской язык с рукописныя татарския книги сочинения Абулгачи-Баядур-хана и дополненная великим числом примечаний достоверных и любопытственных о прямом нынешнем состоянии Северныя Азии с потребными географическими ландкартами, а с французскаго на российский в Академии наук* / перевел В. К. Тредиаковский. СПб., [1768].

[59] [Солис-и-Рибаденейра А.]. *Антона Солиса История о покорении Мексики* / Переведена с немецкаго языка Академии наук переводчиком Васильем Лебедевым. СПб., 1765.

[60] Наприклад, у нього була праця «*Введение в историю*» Самуеля Пуфендорфа, твори Антона Бюшінґа тощо.

го «стилю життя» було збирання новинок як навчальної, так і наукової літератури.

Білгородський єпископ Самуїл Миславський, очевидно, знав про історико-географічні уподобання Кордета, адже з численних листів видно, що між ними були дуже довірчі стосунки. Тим-то він, коли голова «Вольного Российского собрания», куратор Московського університету І. І. Меліссіно звернувся із проханням знайти фахівця, який би переглянув і доповнив статті про Слобожанщину для географічного словника, рекомендував саме харківського ректора[61]. Відомо, що о. Лаврентій виконав цю роботу, а 1772 р. Самуїл Миславський листовно обговорював із Кордетом перспективи його обрання у члени «Вольного Российского собрания». Невідомо, чи це здійснилося[62], проте знаємо, що відповідну рекомендацію Кордетові Миславський дав[63], а принагідно радив йому попрацювати над вдосконаленням російської мови, бо «в Вольное Российское собрание надобно с осторожностью писать, дабы вместо почтения не повержену быть насмешке»[64].

Цей аспект фахової активності Лаврентія Кордета теж видається «типовим» для викладацьких середовищ тих часів: мова про прагнення до літературної та видавничої діяльності. Для прикладу, Андрій Прокопович, інший ректор Харківського колегіуму, співпрацював із друкарнею Приказу суспільної опіки та з друкарнею Харківського університету, був автором низки книжок і редактором кількох перекладів західних праць популяризаторського спрямування[65], а згодом і почесним членом Товариства наук Харківського університету. Ще один приклад: у 1792 р. професор богослов'я Чернігівського колегіуму Йоан

---

[61] *Материалы для истории Курской епархии* // Курские епархиальные ведомости. Часть неофициальная [далі — КЕВ]. 1891, № 20. С. 363.

[62] Хоч іноді пишуть, що Кордета було обрано членом «Вольного экономического общества», це джерелами не підтверджується.

[63] *Преосвященный Самуил, епископ Белоградский. Его письма к архимандриту Лаврентию (1770–1774)* // КЕВ. 1888, № 4. С. 75–76; № 5. С. 100.

[64] Там само. 1888, № 4. С. 76.

[65] *Хозяйственный способ узнавать погоды в 1806 году, с прибавлением краткого исторического известия о Слободско-Украинской губернии* / Перевод с польск. Харьков, 1806; *Хозяйственный календарь на лето господне 1808-е* / Перевод с польск. Харьков, 1808; *Хозяйственный календарь на лето господне 1809-е* / Перевод с польск. в Харьковском коллегиуме. Харьков, 1808.

Левицький уклав «Реєстр князьям Черниговским», що пізніше увійшов як додаток до публікації літопису Григорія Ґрабянки[66].

Повертаючись до Лаврентія Кордета, варто зупинитися на підбірці богословських та філософських творів у його бібліотеці (філософію він викладав упродовж 1758–1764 рр., богослов'я — у 1770–1775 рр.). «Філософський» сеґмент бібліотеки вказує, що свій курс ректор провадив за вольфіанським взірцем, — його запровадив митрополит Тимофій Щербацький у Києво-Могилянській академії ще з 1755 р., відколи у викладанні запанувала «епоха Баумейстера»[67] (у Кордета було чимало посібників Фридриха Кристияна Баумейстера з логіки, натурфілософії та метафізики як латиною, так і російською мовою). Представлено й праці ще одного представника цього напряму Йогана Ґотліба Гайнеція (Johann Gottlieb Heineccius)[68], декілька книжок французьких філософів-просвітників (наприклад, «*Філософські листи*» Вольтера), студії з «фізики», себто натурфілософії М. В. Ломоносова та ін.

Богословська частина бібліотеки, як і філософська, демонструє «прикладне», підручникове спрямування. Окрім рукописного курсу богослов'я Теофана Прокоповича[69] (очевидно, саме його було покладено в основу Кордетового викладу), ректор за посередництва Миславського, до якого він звернувся 1770 р., розпочинаючи власний курс, отримав ще декілька трактатів Прокоповича та чимало проповідей різних авторів[70], у тому числі найновіших — Платона Левшина, Ґедеона Криновського тощо. Бачимо в реєстрі бібліотеки Кордета й низку латинськомовних, зокрема протестантських, тлумачень Святого Письма — Йогана Будде, Якоба Рамбаха та ін.

---

[66] Реестр князьям Черниговским // *Летопись гадячского полковника Григория Грабянки*. К., 1853. С. 329–334.

[67] Про обставини й дискусію довкола остаточного витіснення єзуїтської неосхоластики з викладацьких практик Києво-Могилянської академії ширше див.: Симчич М. *Зауваги до впливів на викладання філософії в Києво-Могилянській академії кінця XVII — XVIII ст.* // КА. 2006. Вип. 2–3. С. 74–85.

[68] Heineccius J. *Elementa philosophiae rationalis et moralis ex principiis admodum evidentibus iusto ordine adornata. Accessere historia philosophica et index locupletissimus.* [Frankfurt a. d. Oder], 1761.

[69] ВР ІЛ. Ф. 20, спр. 13, арк. 232 зв.; РГИА. Ф. 796, оп. 67, д. 572, л. 13 об.

[70] *Преосвященный Самуил, епископ Белоградский* // КЕВ. 1888, № 4. С. 69, 71; № 5. С. 91, 92.

Насамкінець додам характерну побутову деталь, яка підтвердить, що Лаврентій Кордет таки справді багато годин проводив за читанням. На це вказує згадка у перелікові його майна аж п'яти пар окулярів та шести збільшувальних стекол для читання. Майже всі вони були у срібній оправі (лише одні у сталевій), до того ж декілька — французької та китайської роботи (для порівняння, Платон Малиновський мав троє окулярів, щоправда всі — у простій оправі[71]). Привертає увагу також присутність складаних окулярів для читання у дорозі та спеціальний «станок для чтения книг черного лака с позолотой». Відтак, хоч портрет Лаврентія Кордета не зберігся (чи його взагалі не було), але ректора найлегше уявити в окулярах та з книжкою в руках[72].

Підсумовуючи огляд бібліотеки Лаврентія Кордета з перспективи ідентичності її власника, можемо з певністю ствердити, що її головним соціальним маркером була роль Учителя. На це промовисто вказує Кордетова невтомність у збиранні/закупівлі навчальних посібників та наукових праць, що цілком корелюється зі «стилем життя» університетських професорів наступного, XIX століття[73]. Про це, зокрема, згадували й самі викладачі. Для прикладу, у своїй «Автобиографической записке» професор Харківського університету Миколай Еллинський описував формування своєї бібліотеки так: «...страшась быть анахронизмом по своему предмету и думая единственно о пользе слушателей моих, я не щадил из-

---

[71] ОДД. СПб., 1912. Т. 34 (1754 г.). Стб. 618.

[72] На картинах європейських художників XVI–XVII ст. із книгою та окулярами зазвичай зображували духовних осіб, натомість у XVIII ст. натрапляємо на зображення в окулярах (чи з окулярами в руках) уже людей різних станів, у тому числі й жінок. Українському портретові цього часу це ще не притаманно, пор. репродукції в альбомах: Жолтовський П. М. *Український живопис XVII–XVIII ст.* К., 1978; Белецкий П. А. *Украинская портретная живопись XVII—XVIII вв.* Ленинград, 1981; *Український портрет XVI–XVIII століть*: Каталог-альбом / Упор. Г. Бєлікова, Л. Членова. К., 2004.

[73] На сьогодні є декілька досліджень, що пропонують як загальну характеристику «стилю життя університетської людини», так і варіанти групування «стилів поведінки» у «стилі життя» в університетах Російської імперії. Див., наприклад: Вишленкова Е. А. *Публичная и частная жизнь университетского человека в Казани XIX века // Адам и Ева*. 2004, № 7; Вишленкова Е. А., Малышева С. Ю., Сальникова А. А. *Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани.* Казань, 2005. С. 342–344.

держек на составление собственной библиотеки. Многие тысячи употребил я на это [...]»[74].

Розважальне читання

Перелік книжок Лаврентія Кордета наштовхує на спостереження не лише над «професорською», а й над приватною стороною його життя, і тут ректор постає аж ніяк не монахом-самітником. На це вказує присутність у його бібліотеці популярно-розважального чтива, як-от: «*Ежемесячные сочинения, к пользе и увеселению служащие*» (перший у Російській імперії щомісячний літературний часопис, заснований Петербурзькою Академією наук); «*Полезное с приятным*» (видання Сухопутного шляхетського кадетського корпусу, яке містило переклади статей з іноземних часописів); декілька номерів журналів «*Трудолюбивый муравей*» і «*Живописец*»; ціла низка творів розважально-моралізаторського змісту[75]; книжки, адресовані молоді[76] та

---

[74] Еллинский Н. И. *Автобиографическая записка // Харківський університет XIX — початку XX ст. у спогадах його викладачів і вихованців*. Т. 1. Харків, 2008. С. 56.

[75] Пор.: Гофман И. А. *О спокойстве и удовольствии человеческом* / С немецкаго языка переведена Сергеем Волчковым. СПб., 1762–1763; *Куриозное и краткое изъяснение любопытства достойных наук физиогномии и хиромантии* / Переведено с немецкаго языка. [М.], 1765; [Уолш У.]. *Гошпиталь дураков, То есть представление в разговорах разнаго рода людских дурачеств, сочинение г. Вельша* / Перевел с французскаго Д. Новиков. СПб., 1773; Прокудин-Горский М. И. *Уединенное размышление деревенского жителя*. [М.], 1770; [Тавернье П.]. *Краткие разговоры о разных, до наук и до любопытства касающихся весьма куриозных вещах, в вопросах и в ответах представленныя; изданы от ректора Лионскаго университета Павла Таверние 1597 года* / С французскаго на российский язык перевел сию книгу надворный советник Сергей Волчков. СПб., 1761; *Жизнь и похождения российскаго Картуша, именуемаго Каина, известнаго мошенника и того ремесла людей сыщика, за раскаяние в злодействе получившаго от казни свободу, но за обращение в прежний промысл сосланнаго вечно на каторжную работу, прежде в Рогервик, а потом в Сибирь*. СПб., 1777; Рубан В. Г. *Старина и новизна, состоящая из сочинений и переводов прозаических и стихотворных*. СПб., 1772.

[76] Хмельницкий И. П. *Свет зримый в лицах или Величие и многообразность зиждителевых намерений, открывающиеся в природе и во нравах, объясненныя физическими и нравственными изображениями, украшенными достойным сих предметов словом*. СПб., 1773.

жіноцтву[77]. Врешті, про те, що Кордет стежив за «модними» тенденціями літературного життя, свідчить його інтерес до актуалізованих у добу Просвітництва сатиричних журналів і сатиричних творів[78].

Чи такий ракурс зацікавлень був притаманний решті професорів колегіумів та церковній еліті? Відповідь на це питання вимагає окремого дослідження, тут же запропоную лише кілька порівнянь. Так, у бібліотеці колишнього ректора Харківського колегіуму Платона Малиновського світської літератури взагалі не було[79]; те саме стосується книгозбірні архимандрита Йоакинфа Карпинського, яку складали передусім праці теологічного спрямування[80]. Є, однак, і протилежні приклади, як-от — бібліотека чернігівського єпископа Кирила Ляшевецького, частково передана до Чернігівського колегіуму. Цей архипастир, так само як і Лаврентій Кордет, не цурався світського розважального читання. Серед його книжок бачимо: гострий сатиричний роман та байки Людвіґа Гольберґа (Holberg)[81], «жіночий» роман[82], байки Федора Еміна[83], пригодницько-повчальний роман Прево д'Екзиля (Prévost d'Exiles)[84], фі-

---

[77] Будье де Вильмер П. *Друг жен, или Искреннее наставление для поведения прекраснаго пола* / Переведено с французскаго. [М.], 1765.

[78] Серед книжок його бібліотеки була, наприклад, така: Рабенер Г. *Сатиры. О злоупотреблении сатир* / Переведена с намецкаго [Я. И. Трусовым]. СПб., 1764.

[79] ОДД. СПб., 1912. Т. 34 (1754 г.). Стб. 611–620.

[80] Акты и документы, относящиеся к истории Киевской академии. Отд. II (1721–1795). Т. 4. К. , 1907. С. 285–291.

[81] [Ґольберг Л.]. *Басни нравоучительныя с изъяснениями г. барона Голберга* / Перевел Денис фон Визин. [М.], 1761; [Ґольберг Л.]. *Подземное путешествие, представляющее историю разнородных с удивительными и неслыханными свойствами животных, тако ж образцев житья и домостроительства оных, которое с чудными и разнопревратными похождениями чрез двенатцать лет отправя, наконец в Копенгагене на латинском языке на свет издал Николай Климбергенский; а на российской язык переведено Ея императорского Величества кабинет-переводчиком, что ныне коллежской асессор, Стефаном Савицким.* СПб., 1762.

[82] [Кошуа Б.]. *Изабелла Мендоза Ишпанская, повесть сочиненная госпожею Кошуа* / Переведена с французскаго языка [П. С. Свистуновым]. СПб., 1760.

[83] [Эмин Ф. А.]. *Нравоучительныя басни Федора Эммина*. СПб., 1764.

[84] Прево д'Экзиль А. Ф. *Приключения маркиза Г... или Жизнь благороднаго человека, оставившаго свет* / Переведена на российский язык Иваном Елагиным. СПб., 1756–1765.

лософський роман Мармонтеля[85], комедії Мольєра, шахрайський роман Лесажа[86] та ще кілька пригодницьких повістей[87]. Додам, що, як і в бібліотеці Кордета, тут були книжки, присвячені вихованню і засвоєнню належних манер шляхетною особою (Джона Локка та Жана Беллеґарда[88]).

Обговорений світський сеґмент книгозбірні Лаврентія Кордета переконує, що професорський «стиль життя» людини XVIII ст. передбачав поєднання духовної місії з інтеґрованістю у світське середовище. Це вповні перегукується зі своєрідним характером православних колегіумів України, які сполучали в собі ознаки світського й духовного навчального закладу. Разом із тим, склад бібліотеки Кордета фіксує промовистий відхід від культурної орієнтації на Річ Посполиту, що дослідники датують більш-менш серединою XVIII ст.[89], коли в культурних пріоритетах церковної та світської

---

[85] [Мармонтель Ж. Ф.]. *Велизер сочинения господина Мармонтеля, члена Французской Академии.* [М.], 1768.

[86] [Лесаж А. Р.]. *Похождения Жилблаза де Сантилланы, описанныя г. Ле Сажем* / Переведенныя Васильем Тепловым. СПб., 1760–1761.

[87] *Житие и достопамятныя приключения Зелинтовы* / С немецкаго на российской язык перевел С[ергей] Б[абенков]. СПб., 1763; *Сирота аглинская, или История о Шарлотте Суммерс* / Переведена с французскаго Е[всигнеем] Х[арламовым]. СПб., 1763; Дефо Д. *Жизнь и приключения Робинзона Круза, природнаго агличанина* / Переведена с французскаго Яковом Трусовым. СПб., 1763–1764.

[88] [Бельгард Ж. Б.]. *Совершенное воспитание детей, содержащее в себе молодым знатнаго рода и шляхетнаго достоинства людям благопристойные маниры и приличныя поведении, со многими к поспешествованию щастия их способными правилами и нравоучительными разсуждениями изданное от абата Белегарда* / С францускаго на российской язык перевел сию книгу Сергей Волчков. СПб., 1760; [Локк Д.]. *О воспитании детей господина Локка* / Переведено с французсскаго на российский язык Императорскаго Московскаго университета профессором Николаем Поповским. [М.], 1760.

[89] Це підтверджує думку Ігоря Шевченка, що культурна орієнтація на Польщу зберігалася до середини XVIII ст. (Шевченко І. *Україна між Сходом і Заходом. Нариси з історії культури до початку XVIII століття* / Авторизований переклад з англ. М. Габлевич. Львів, 2001. С. 129). У приватних бібліотеках до середини XVIII ст. справді переважали книжки, написані латиною та польською мовою (див. також: Кагамлик С. *Інтелектуальне середовище могилянців у Києво-Печерській лаврі (XVIII ст.)* // КА. 2006. Вип. 2–3. С. 186–188).

української еліти виразно намітилося ототожнення себе з інтелектуальним світом Російської імперії.

Наукова комунікація і приватне листування Лаврентія Кордета

Велика бібліотека, до того ж зібрана не в столиці, а в провінційному місті, передбачала налагодження мережі контактів. Такого роду «наукова комунікація» являла собою неодмінний супровід інтелектуального життя Європи ще від XVI ст., а на теренах Російської імперії її започаткував епістолярний обмін між вихованцями Києво-Могилянської академії, котрі на зламі XVII-XVIII ст. почали обіймати церковні пости за межами України та, відповідно, спілкувалися між собою листовно. Епістолярна спадщина Лаврентія Кордета цілком уписується у цю модель, адже вона охоплює ті самі сюжети: прохання про книжки, обмін враженнями від них, обговорення ситуації у своїй Alma Mater — теперішній чи колишній, тощо.

Чи не найбільший сегмент з-поміж цих тем у листуванні Кордета займають прохання про нові книжки, звернені передусім до Самуїла Миславського[90], який мав ширшу нагоду купувати їх у Москві та інших містах, де бував. Миславський, зі свого боку, у власних листах висловлював враження від тих чи тих книжкових новинок, а також давав поради стосовно вдосконалення «штиля и вкуса» російської мови Кордета, для чого радив купувати ті книжки, що їх написано відповідно до «нового нынешнего вкуса», а подекоди й пропонував такі[91].

Дещо інакший характер має лист 1774 р., що його написав ректорові колишній учень Михайло Ковалинський — відомий вихованець Григорія Сковороди, який уклав життєпис філософа. Із цього листа випливає, що обмін кореспонденцією між Кордетом і Ковалинським тривав віддавна й охоплював цілу низку сюжетів інтелектуального життя[92]. Що ж до згаданого листа, то він являє собою

---

[90] Пор.: *Преосвященный Самуил, епископ Белоградский* // КЕВ. 1888, № 4. С. 70, 71; № 5. С. 90.

[91] Там само. 1888, № 3. С. 56.

[92] Пор.: *Материалы для истории Курской епархии* // КЕВ. 1891, № 20. С. 365; Танков А. *Проповедное слово в Белгородской епархии в XVIII веке* // КЕВ. 1897, № 37. С. 720.

виразний взірець комунікації у жанрі «лист учня до вчителя». Ковалинський, зокрема, повідомляє про повернення із закордонної освітньої подорожі, сподівається докладніше розповісти про неї в особистій зустрічі та посилає колишньому наставникові свою спробу «оди», додавши: «Вы нас учили поэзии, вам подобают плоды». Типово для жанру листів «учня до учителя» звучить і примітка Ковалинського: «Пишу к вам не по форме чина, а по штилю дружбы. Я давно вас люблю и почитаю и потому лишние титлы оставляю»[93]. На «учнівсько-професорський» характер взаємин Ковалинського з Кордетом вказує і те, що, найімовірніше, саме Ковалинський надіслав ректорові свій переклад з французької одного з творів д'Аламбера, зафіксований у бібліотеці Кордета[94], а також обіцяв рекомендувати його кандидатуру Григорію Теплову, членові Імператорської Академії наук та художеств[95].

Листи Кордета до людей, так чи інакше пов'язаних із колегіумом, зокрема колишніх викладачів[96], демонструють прикмети жанру кореспонденції «між колегами». За добрий приклад листування такого типу можуть послужити листи о. Лаврентія до Йова Базилевича, який очолював Харківський колегіум у часи викладання тут Сковороди й Кордета як професора риторики, а пізніше став переяславським єпископом: основною темою обговорення виступало життя колегіуму[97]. До найхарактерніших прикмет жанру кореспонденції «між колегами» належало вкраплення у текст латинських зворотів, а також натяки на певні (відомі тільки обізнаним) обставини[98]. Для прикладу, у звертаннях Самуїла Миславського до Кор-

---

[93] *Материалы для истории Курской епархии*. С. 365.

[94] [Д'Аламбер Ж.]. *Записки Христины королевы шведской с примечаниями г. Д'Аламберта* / Переведено с французскаго языка [Михаилом Коваленским]. СПб., 1774.

[95] *Преосвященный Самуил, епископ Белоградский* // КЕВ. 1888, № 5. С. 100.

[96] Государственный архив Курской области (Курск, Российская Федерация). Ф. 186, оп. 1, д. 39, л. 181–183, 359. На жаль, фонд «Курський Знаменський монастир» сильно постраждав у XX ст., і в ньому майже не збереглося листів Кордета.

[97] Танков А. *Проповедное слово в Белгородской епархии в XVIII веке* // КЕВ. 1897, № 37. С. 719.

[98] Пор. для прикладу листування між Димитрієм Тупталом і Стефаном Яворським: Федотова М. А. *Эпистолярное наследие Димитрия Ростовского. Исследование и тексты*. Москва, 2005.

дета поруч зі звичним «Любезнейший во Христе брат и благодетель мой» натрапляємо на «Reverendissime abbas et rector, fautor et frater dilectissime»[99], а самі листи нерідко наповнені латинськомовними вкрапленнями.

Лаврентій Кордет як публічна особа

Ректор Харківського колегіуму, архимандрит Покровського Училищного монастиря мав за означенням бути публічною людиною. Адже за усталеною традицією він мусив зустрічатися з поважними гостями (у тому числі світськими), які відвідували Харків, а часто й виступати у ролі посередника при знайомстві цих осіб із місцевою елітою. Наприклад, єпископ Самуїл Миславський у листі від 29 квітня 1771 р. просив Лаврентія Кордета представити направленого до Харкова протопопа Костянтина Крижанівського[100] учителям не тільки колегіуму, а й «додаткових класів», а також познайомити його «с почтенными особами города»[101]. Як відомо, церемонії зустрічей високих гостей часто відбувалися у приміщенні колегіуму, де студенти на їх честь співали канти, виголошували вітальні промови іноземними мовами тощо. Водночас відповідні прийоми-бенкети ректор влаштовував або у власних апартаментах при монастирі, або у приватному помешканні, коли він належав до білого духовенства.

Іншим проявом публічності ректора була його гостинність стосовно колег та учнів. Для прикладу, залишилися спогади про ректора Переяславського колегіуму Йосипа Козачківського, який у власній садибі (він належав до білого духовенства) регулярно пригощав чаєм та закусками викладачів і студентів після їхнього повернення з рекреаційних гулянь за містом[102]; загальновідомими були і його дотепні жарти та курйозні анекдоти, засновані на гумористично-

---

[99] Танков А. *Проповедное слово в Белгородской епархии в XVIII веке*. С. 718.

[100] Про Костянтина Крижанівського див.: Хижняк З. І. *Крижанівський Костянтин Павлович* // Києво-Могилянська академія в іменах. С. 295.

[101] *Преосвященный Самуил, епископ Белоградский* // КЕВ. 1888, № 3. С. 59.

[102] Крамаренко И. *Нечто из переяславского семинарского быта первой четверти текущего столетия* // Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. 1877, № 3. С. 100.

му «розшифруванні» й «тлумаченні» латинських парабол[103]. На те, що застілля такого роду були достатньо розповсюдженими, вказує і кількість посуду для прийому гостей (приміром, у Платона Малиновського[104]), і поодинокі збережені спогади. Скажімо, Яків Толмачов, викладач Харківського колегіуму, через багато років згадував, що йому «приятно теперь вспоминать о тех дружеских беседах своих сослуживцев, которые своим чистосердечием, откровенностью и остроумием оживляли эти беседы»[105].

Публічний «стиль життя» був зумовлений і викладанням курсу богослов'я, адже професор мав виголошувати проповіді у храмі Покровського Училищного монастиря та в інших міських храмах. У реєстрі речей Лаврентія Кордета фіксується кілька рукописних томів проповідей за п'ять років, укладених ним особисто чи студентами під його керівництвом. Збірка охоплює близько двохсот проповідей, а це означає, що ректор виголошував їх майже на всі празники та неділі перед- і післявеликоднього циклу[106]. На жаль, сьогодні доля цих текстів невідома, тому на особливу увагу заслуговує знайдений авторкою цих рядків рукопис із темами та стислим конспектом проповідей[107]. Теми (їх 109) розписано на церковний календарний рік із приуроченням до недільних читань та празників, а конспект дозволяє уявити «творчу лабораторію» Кордета, який підбирав до тих чи тих тем перикопи зі Святого Письма й укладав короткий план «слів». На деякі дні він підготовлював по кілька варіантів, а відтак, підбирав й інакший біблійний супровід. Очевидно, йшлося про різні аудиторії, адже деякі з проповідей виголошувалися не в монастирі, а в міських храмах, у присутності ширшого кола слухачів. Олексій Танков, зіставивши свого часу проповіді Кордета, виголошені під час викладання у Харкові, з тими, що він читав у Курському Знаменському монастирі, зауважив стильові відмінност-

---

[103] Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. І, спр. 47216, арк. 9 зв. –10 зв.

[104] ОДД. СПб., 1912. Т. 34 (1754 г.). Стб. 618–619.

[105] Толмачев Я. В. *Автобиографическая записка* // Русская старина. 1892. Т. 75. С. 708.

[106] Танков А. *Проповедное слово в Белгородской епархии в XVIII веке* // КЕВ. 1897, № 38. С. 732.

[107] Отдел рукописей Российской национальной библиотеки (г. Санкт-Петербург). Ф. 359 (Колобов), д. 51.

ті. У монастирських проповідях риторичне оздоблення, за спостереженням дослідника, значно скромніше, і виглядають вони «загальнодоступними», а поза тим, харківські різноманітніші у тематичному плані: окрім тлумачення Святого Письма, ректор заторкував християнські чесноти, віру та безвір'я, виховання дітей тощо[108]. Подеколи проповіді було присвячено актуальним політичним подіям (наприклад, перемогам російської армії над турецькими військами та «польським справам»), а одного разу навіть обговорювалися економічні й політичні переваги, що їх відкриває доступ до Чорного моря[109].

Дозвілля, звички та розваги

Характеристика «стилю життя» ректора колегіуму була б неповною без аналізу його занять поза сферою прямих обов'язків. Дещо про це можуть розповісти речі, згадувані у реєстрах майна Лаврентія Кордета. Так, на особливості прийому ним гостей вказує вміст 24 різних «погребцов» та «ларчиков»[110], серед яких зокрема: скриньки з шахами та порцеляновими чайними чашками й чайниками, спеціальні скриньки для пляшок (розраховані на чотири та дванадцять пляшок, і окремі — для пляшок шампанського), «грушева» скринька з 15 маленькими штофчиками тощо. Згадка про чайний посуд, як і свідчення джерел про купівлю Кордетом зеленого чаю, добре збігаються з висновками Максима Яременка про широке розповсюдження цього напою серед церковної еліти XVIII століття[111]. Водночас Кордет, схоже, не був байдужим і до кави, адже в його бібліотеці фіксується книжка Карла Ліннея про цей напій[112]. На підтверджен-

---

[108] Танков А. *Проповедное слово в Белгородской епархии в XVIII веке* // КЕВ. 1897, № 39. С. 753.

[109] Там само, с. 761–764; № 40. С. 776.

[110] Такі «погребці», або «міні-бари»/«мобільні бари», як назвав їх Яременко, були розповсюдженою річчю у побуті видних «чорноризців» (Яременко М. *Насолоди освічених в Україні XVIII століття*. С. 140).

[111] Там само, с. 117–128. Про історію вживання прянощів, чаю, кави, тютюну та ін. на Заході див.: Шивельбуш В. *Смаки раю. Соціяльна історія прянощів, збудників та дурманів*. К., 2007.

[112] [Линней К.]. *Карла Линнеа Разсуждения первое об употреблении коффеа, второе о человекообразных* / Переведены корректором Иваном Тредиаковским. СПб., 1777.

ня думки Яременка, що цей продукт від середини XVIII ст. достатньо знали у церковному середовищі[113], додам, що у Платона Малиновського були чашки для кави і кав'яник[114], а єпископ Йоасаф Горленко у серпні 1753 р. надіслав брату, полтавському полковникові Андрію Горленку, гостинець: п'ять фунтів кави та стільки ж кедрових горіхів[115].

Примітно, що у Лаврентія Кордета був чималий запас тютюну та декілька срібних табакерок. Нюхання тютюну у XVIII ст. служило за свого роду статусний символ європейської верхівки, у тому числі монашої, а табакерка слугувала невід'ємною деталлю культури рококо[116].

На вишукану обстановку прийому гостей ректором Харківського колегіуму вказує те, що Кордету належало десять білих скатертин і настільні серветки («англицкого полотна», а також полотняні гаптовані). У другому реєстрі майна також докладно описано срібний посуд — чарки, ложки, щипці тощо, причому в повсякденному вжитку ректор, на відміну від свят, користувався посудом із цини, міді та жерсті, що також зафіксований у переліку.

На підставі аналізу прибутків та витрат викладачів колегіумів сьогодні пробують визначити їхнє матеріальне становище, хоч і помітно різне у рамках однієї корпорації. Стан джерельної бази суттєво утруднює такі спостереження, тому у своїх подальших міркуваннях я спиратимуся на обраховані Максимом Яременком прибутки/видатки ректора Києво-Могилянської академії Сильвестра Лясоронського[117]. Гадаю, що вони у цілому мали б збігатися з прибутками решти ректорів колегіумів, оскільки формувалися з однакових джерел надходження. Отож ректора забезпечували харчуванням і помешканням, а поза тим, йому належала частка прибутків очолю-

---

[113] Докладніше про вживання кави див.: Яременко М. *Насолоди освічених в Україні XVIII століття*. С. 128–139.

[114] ОДД. СПб., 1912. Т. 34 (1754 г.). Стб. 618–619.

[115] [Жевахов Н. Д.]. *Святитель Иоасаф Горленко, епископ Белгородский и Обоянский (1705–1754): Материалы для биографии, собранные и изданные кн. Н. Д. Жеваховым*. Ч. 2: *Святитель Иоасаф и его сочинения*. К., 1907. С. 237.

[116] Про «тютюновий дискурс» див. докладніше: Яременко М. *Насолоди освічених в Україні XVIII століття*. С. 170–172.

[117] Пор.: Яременко М. В. *«Матеріальний світ» ректора академії середини XVIII ст.* С. 28.

ваної ним обителі, у тому числі із грошових надходжень. Як член присутствія єпархіальної духовної консисторії, він отримував винагороду за виконання цих обов'язків. Серед нерегулярних надходжень були персональні пожертви йому як настоятелеві монастиря, а також оплата за сповнення священицьких треб поза монастирським храмом і за проповідування[118]. У підсумку, як констатує Яременко, ректор жив небідно й міг дозволити собі чимало[119].

Сказане вповні стосується Лаврентія Кордета, який, схоже, був небайдужий до смачних продуктів харчування і дорогих речей. Показовим, для прикладу, виглядає перелік товарів, що їх було придбано лише впродовж одного місяця — у травні 1770 р.: сервіз, зелений чай, горілка, тютюн, пляшка пива та кожух. Архимандрит котрогось із воронезьких монастирів, вітаючи 1776 р. Кордета із поставленням на архимандритство Курського Знаменського монастиря, писав, що хотів би послати в презенті доброї риби, але «нигде сыскать не мог, ибо красной балыковой рыбы егда в нынешний год привозу не было»[120]. Сам Кордет, уже як настоятель щойно згаданого монастиря, надіслав у березні 1781 р. білгородському єпископові Огею до Благовіщення такий гостинець-вітання: пуд лимонного соку, двоє відер французького вина, десять фунтів чорних маслин, пів відра суничного сиропу і три глечики ризького бальзаму (ризький бальзам отримали у подарунок і служителі консисторії)[121]. Характерно, що кількома днями пізніше економ архиєрейського дому Огея ієромонах Тихон, дякуючи Кордетові від імені єпископа за подарунки, у приписці просив пояснити, для чого та як уживати ризький бальзам, бо, за його словами, цього ніхто не знає і поки що «употреблять его никто не смеет»[122]. Цей курйозний епізод, гадаю, добре ілюструє й таку прикмету «стилю життя» Кордета, як інтерес до різних новинок, серед іншого й кулінарних[123]. Принагідно від-

---

[118] Там само, с. 28–29.

[119] Там само, с. 29.

[120] ВР ІЛ. Ф. 20, спр. 13, арк. 79.

[121] Лебедев А. С. *Въезд Белгородских архиереев в епархию и езд их по епархии* // Харьковский сборник. 1899. Вып. 11. С. 55.

[122] Там само, с. 55–56.

[123] Оскільки серед таких подарунків неодноразово зустрічаємо родзинки, чорнослив, лимонний сік, погоджуюся з думкою Яременка, що ці продукти вже

значу, що традиція спілкування ректорів колегіумів із єпископами передбачала вітати один одного смачними продуктами, передовсім чаєм[124]. Наприклад, у 1762 р. єпископ Йоасаф Миткевич, поздоровляючи Лаврентія Кордета із Великоднем, надіслав йому у подарунок «вместо писанки голову сахару и чаю фучанского [сорт зеленого чаю. — *Л. П.*]»[125].

У цьому середовищі подарунки нерідко служили маркерами очікуваних важливих подій, зокрема кар'єрних перемін. Так, 28 серпня 1771 р. Самуїл Миславський, піднесений до сану київського митрополита, від'їжджаючи надіслав Кордету власну панагію. У супровідному листі він пише, що ця панагія має стати для о. Лаврентія передвісницею єпископства, «неоспоримым того знаком»[126].

На завершення додам, що, окрім речей, згадуваних у власності решти церковних ієрархів чи професорів, Лаврентію Кордету належала низка предметів, на перший погляд непотрібних людині його стану та статусу. Наприклад, у реєстрах згадано два пістолі, штуцер та карабінерну шпагу, запас куль у двох шкіряних ладунках, запас дробу і порохівницю з порохом. Це, найімовірніше, можна пояснити не лише неспокійними часами, але й активною вдачею ректора, готового власноруч дати відсіч грабіжникам. Упадають в око й інші речі, що їх нечасто фіксують переліки майна духовних осіб: шість дворучних пил, кліщі, молоти й залізні форми для виливання куль.

Одяг, помешкання і предмети побуту

Як відомо, у суспільстві XVIII ст. соціальну різницю було чітко зафіксовано в одязі, а до того ж поступово в обіг входив уніфікований, формений костюм. Звісно, Лаврентій Кордет, як особа духовного сану, мав відповідні шати для проведення богослужінь, а також ряси (звичайні та «літні»), каптури тощо. Супроводом духовної особи служили й чотки — у Кордета бурштинові (очевидно, саме

не були екзотичними на столі церковної еліти, хоч і привізними та недешевими (Яременко М. *Насолоди освічених в Україні XVIII століття*. С. 148, прим. 145).

[124] Про традиційні «чайні презенти» у середовищі духовенства див.: Там само, с. 163–166.

[125] Танков А. *Проповедное слово в Белгородской епархии в XVIII веке* // КЕВ. 1897, № 37. С. 718.

[126] Там само, с. 719.

цей матеріал вважали за статусний на відповідному ієрархічному щаблі, бо чотки з бурштину згадано й серед речей покійного білгородського єпископа Єпифанія Тихорського, описаних 1731 р.)[127].

Разом із тим гардероб Кордета нараховував чимало цивільного одягу, як-от: «кавтаны много» (у другому списку десять), «куфайки много» (деякі з «куньних брюшек», з «опушкой куньей», «серой англицкой байки», вкрита чорним «коноватом» тощо), шуби (вовча та лисяча). Серед речей згадуються також: дві кунячі муфти, рукавиці (з вовчих лапок, замшеві та ін.), шкіряні кашкети, три шарфи (чорного шовку плетений із блискітками, гаптований золотом та сріблом тощо), чимала кількість пар взуття (18 черевиків і 4 пари чобіт: оленячих, юхтових, чорного плису підбитих «вовками»), штани французького сукна, сорочки, спідній одяг, а також дві спеціальні сорочки (з чорного коновату та чорної китайки), які власник надягав під час розчісування волосся[128]. Цей перелік, як і згадка про декілька золотих перснів, оприявнює звичку до коштовних речей, притаманну світській еліті. Схожий дорогий одяг (зокрема, шуби та кафтани) бачимо й серед речей ректора Києво-Могилянської академії Сильвестра Ляскоронського[129], тоді як у Платона Малиновського одягу було набагато менше, і не такого розкішного[130].

Оскільки переважна більшість ректорів колегіумів були настоятелями монастирів, вони проживали у монастирських приміщеннях. Звичайний для монастирських келій інтер'єр передбачав, звісно ж, ікони. У переліку Кордетового майна згадано кілька образів, що були його особистою власністю. Загадково звучать описані тут же 11 маленьких «картин на пергаменте»: про що йдеться — неясно. Врешті, серед речей домашнього вжитку перераховано чимало «утиральников», простирадл, подушок тощо. На користь думки про те, що Кордет був схильний до побутових розкошів, свідчить присутність двох дорогих ковдр: одна з «лисих

---

[127] ОДД. СПб., 1903. Т. 11 (1731). Стб. 948.

[128] Див. статтю Вікторії Макарової про «історію волосся» православного духовенства: Макарова В. Ю. *Облик русского священника: к истории длинных волос // Теория моды: одежда, тело, культура*. 2007, № 4 (Лето). С. 131–150.

[129] Яременко М. В. *«Матеріальний світ» ректора академії середини XVIII ст.* С. 24–25.

[130] ОДД. СПб., 1912. Т. 34 (1754 г.). Стб. 618.

хвостов, покрытых синею китайкою», друга «заячья хрептовая, покрыто немецкой байкой».

* * *

Підсумовуючи, можемо співвіднести «стиль життя» ректора Харківського колегіуму Лаврентія Кордета зі стилем та способом життя тієї групи інтелектуалів, які професійно займалися педагогічною діяльністю. Остаточне складання цього прошарку, започаткованого ще в добу Відродження, вважають за один із найяскравіших соціокультурних феноменів епохи Просвітництва[131]. Кордет уособлював такий тип професіоналів, які більшу частину зрілого життя присвятили викладанню в освітніх інституціях та ретельно дбали про фахове самовдосконалення, оприявнене інтересом до нагромадження власних книгозбірень та активною «науковою комунікацією» з колегами. У реаліях Російської імперії XVIII ст. ці люди ще були генетично пов'язані зі «стилем життя» церковної еліти, але разом з тим у їхньому побуті й звичаях стає дедалі помітнішою тенденція до зближення зі «статусною» поведінкою світської верхівки. Повною мірою професорський «стиль життя» розквітне у XIX ст., і власне тоді з нього зникнуть рештки перегуків зі звичаями та практиками церковних інтелектуалів. Речі, що оточували Лаврентія Кордета, як видається, яскраво відтворюють саме такий, перехідний від церковного до секулярного, контекст історії української освіти.

---

[131] Трофимова В. С. *«Республика учености»: идея, идеал и виртуальное сообщество европейских интеллектуалов XV–XVIII веков // Диалог со временем*. Альманах интеллектуальной истории. Вып. 20. Москва, 2007. С. 90.